

مقدمه علم اخلاق

ماهیت، ابعاد و ساختار

مسلم محمدی

هیئت علمی دانشگاه تهران

سرشناسه

مجمدی، مسلم، ۱۳۵۲-	عنوان و نام پدیدآور
مقدمه علم اخلاق: ماهیت، ابعاد و ساختار/ نویسنده مسلم محمدی؛ ویراستار ادبی مینا رئیسی.	مشخصات نشر
تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران، انتشارات، ۱۳۹۵.	مشخصات ظاهری
۲۵۶ص	شابک
۷-۲۵۱-۱۳۳-۶۰۰-۹۷۸	وضعیت فهرست نویسی
فیبا	یادداشت
کتابنامه: ص. [۲۴۵] - ۲۵۵.	موضوع
اخلاق	موضوع
Ethics	موضوع
اخلاق اسلامی	موضوع
Islamic ethics	موضوع
دین و اخلاق	موضوع
Religion and ethics	موضوع
اخلاق دینی	موضوع
Religious ethics	موضوع
اخلاق عملی	موضوع
Applied ethics	موضوع
اخلاق حرفه‌ای	موضوع
Professional ethics	موضوع
ایرانی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴	موضوع
Ethics -- Early works to 20th century	موضوع
سازمان جهاد دانشگاهی تهران، انتشارات	شناسه افزوده
BJ ۱۱۸۰۰۰۲۳۳۹۵	رده بندی کنگره
۱۷۰	رده بندی دیویی
۴۵۰۵۹۶۶	شماره کتابشناسی ملی



سازمان جهاد
دانشگاهی تهران

مقدمه علم اخلاق: ماهیت، ابعاد و ساختار

نویسنده: دکتر مسلم محمدی

ویراستار ادبی: مینا رئیسی

ناشر: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: حمزه‌ای ناظر چاپ: احمدآرش

شمارگان: ۵۰۰ نسخه قیمت: ۱۵۰/۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۵

ISBN: 978-600-133-251-7

شابک: ۷-۲۵۱-۱۳۳-۶۰۰-۹۷۸

<http://jahat.ir>

نشانی: تهران - صندوق پستی ۱۸۶-۱۳۱۴۵

en.jahat@gmail.com

تلفن: ۶۶۴۹۴۳۸-۶۶۴۹۴۹۱

خانه کتاب دانشگاه: ۶۶۹۷۳۴۲۳

تلفن مراکز پخش: ۶۶۴۹۰۷۴۰-۶۶۴۹۰۷۴۲

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف یا ناشر تکثیر و کپی برداری کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

مقدمه ناشر

ایران امروز را اشتیاق توسعه و استقلال، گامهای محکم و استواری برمی دارد. همه روزه در گوشه و کنار این جوانمردان خود کفایی علمی و فنی رخ نموده و با عنایت و یاری خداوند متعال و در ساند تلاش و کوشش جامعه علمی و دانشگاهی حرکت به سوی مرزهای دانش شتاب بیشتری به خود می گیرد. خدای را شکر می گوئیم که این فرصت را به ما ارزانی داشته تا گامهایی هر چند مرکب در راه رشد و نشر دستاوردهای علمی و فرهنگی کشور برداریم، باشد تا با یاری خداوند منان و در پرتو همت اندیشمندان، نویسندگان، مترجمان و متخصصان مومن و متعهد بتوانیم در افق علم و دانش کشور عزیزمان ایران سهمی داشته باشیم.

انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران در راستای وظایف خویش و به منظور نیل به اهداف علمی- فرهنگی نظام جمهوری اسلامی مبارک به انتشار آثار ارزشمند و مورد نیاز علمی و دانشگاهی می نماید. در این راه از کلیه استادان، پژوهشگران، صاحبان قلم و اندیشه دعوت به مشارکت و همکاری می گردد.

فهرست مطالب

۵.....	مقدمه ناشر.....
۱۳.....	پیش‌گفتار.....

۱۹.....	جستار اول: اهمیت و ضرورت اخلاق در ادیان.....
۱۹.....	اخلاق صای مشرک ادیان.....
۲۰.....	قاعده رزین - همدلی ادیان.....
۲۱.....	ادیان شرقی - کرامت - انسان.....
۲۳.....	ادیان ابراهیمی و تبلی در انسان.....
۲۵.....	اسلام و گنجینه‌های اخلاق.....
۳۰.....	شرافت اخلاق از زاویه دیگر.....
۳۱.....	سخن آخر.....

۳۳.....	جستار دوم: واژه‌شناسی اخلاق.....
۳۳.....	تبارشناسی.....
۳۴.....	اخلاق یا علم اخلاق.....
۳۵.....	هویت معرفتی.....
۳۹.....	اخلاق صفات یا رفتار.....
۳۹.....	الف: راز تقدم صفات بر رفتار.....
۴۱.....	ب: اهمیت رفتار در اخلاق.....
۴۱.....	۱- امکان سنجش‌پذیری.....
۴۲.....	۲- رفتارهای مخالف با صفات.....
۴۲.....	۳- اهمیت سرنوشت‌ساز برخی تک رفتارها.....
۴۳.....	۴- شمول اخلاق بر آداب.....
۴۴.....	۵- شمول اخلاق بر قانون.....
۴۴.....	۶- محوریت رفتار در اخلاق کاربردی و حرفه‌ای.....

۴۵	۷- حکومت دینی و برنامه‌ریزی اخلاقی
۴۵	نظر نگارنده
۴۶	تعریف نهایی علم اخلاق
۴۹	جستار سوم: موضوع و هدف اخلاق
۴۹	موضوع
۴۹	الف: صفات اخلاقی
۵۰	۱- صفات خوب و صفات بد
۵۰	۲- حال و ملکه
۵۰	۱- گرایش و بینش
۵۱	۴- صفت با رفتار
۵۱	ب: رفتارهای ارزش انسانی
۵۲	ج: نفس انسان
۵۳	نظر نگارنده
۵۴	هدف علم اخلاق
۵۶	جمع‌بندی پایانی
۶۱	جستار چهارم: واژه‌های همجوار
۶۱	واقع‌گرایی اخلاقی
۶۲	مطلق‌گرایی اخلاقی
۶۳	نسبی‌گرایی اخلاقی
۶۴	فلسفه اخلاق
۶۵	انواع پژوهش‌های اخلاقی
۶۶	اخلاق توصیفی
۶۶	فرا اخلاق
۶۸	اخلاق هنجاری
۶۸	مکاتب اخلاقی
۷۰	تقسیم نگارنده و ایده‌ای جدید
۷۳	جستار پنجم: اخلاق کاربردی و حرفه‌ای
۷۳	تاریخچه اخلاق کاربردی
۷۴	هویت معرفتی و ساختاری
۷۴	تعریف

۷۵	گستره اخلاق کاربردی
۷۵	ارتباط ساختاری با اخلاق هنجاری
۷۵	کارکردها
۷۶	تفاوت اخلاق کاربردی و علم اخلاق
۷۷	ماهیت بین رشته‌ای
۷۷	روش‌شناسی
۷۸	اخلاق حرفه‌ای
۷۹	هویت معرفتی حرفه و اخلاق حرفه‌ای
۸۰	بطنه اسلاق کاربردی و حرفه‌ای
۸۱	ایضاه اصل، ارزش و کد
۸۲	ماه ریت ی این و علم
۸۵	جستار ششم: تاریخ به معانیات اخلاقی
۸۶	مراحل حرکت سدم اخلاقی
۸۶	مغرب زمین
۸۹	جهان اسلام
۹۶	ه: اخلاق کاربردی
۹۸	مطالعات اخلاقی در ایران معاصر

۱۰۳	جستار هفتم: منابع، مبادی و مراحل اخلاق
۱۰۳	وحی
۱۰۴	الف- مفاهیم اخلاقی در قرآن
۱۰۵	ب- مفاهیم اخلاقی در حدیث
۱۰۷	عقل
۱۱۳	فطرت
۱۱۶	وجدان
۱۱۷	نیت
۱۱۸	مراحل فرآیند اخلاقی
۱۲۱	جستار هشتم: مسئولیت اخلاقی
۱۲۱	تاریخچه بحث

۱۲۲	 هویت معرفتی
۱۲۳	 شرایط مسئولیت‌های اخلاقی
۱۲۳	 گستره چهار ضلعی مسئولیت‌های اخلاقی
۱۲۴	 ۱- در مقابل خدا (اخلاق بندگی)
۱۲۵	 ۲- در مقابل خویش (اخلاق فردی)
۱۲۵	 ۳- در مقابل جامعه (اخلاق اجتماعی)
۱۲۶	 ۴- در مقابل طبیعت (اخلاق زیست محیطی)
۱۲۷	 جمع‌بندی پایانی
۱۲۸	 مدل کامل‌تر انواع مسئولیت
۱۳۱	 جستار ششم: انواع و بکردهای اخلاقی
۱۳۱	 الف- انواع اخلاقیات اخلاقی
۱۳۲	 ب- انواع مسئولیت اخلاقی
۱۳۲	 ج- انواع محتوای اخلاقی
۱۳۳	 د- انواع روش اخلاقی
۱۳۳	 ۱- اخلاق نقلی (درونی)
۱۳۵	 ۲- اقسام منابع نقلی
۱۳۶	 ۲- اخلاق عقلی (فلسفی)
۱۳۹	 ۳- اخلاق عرفانی (سلوکی)
۱۴۲	 ۴- اخلاق ترکیبی
۱۴۳	 جمع‌بندی نهایی

۱۴۷	 جستار دهم: علم اخلاق و علوم انسانی
۱۴۸	 علم اخلاق و علوم انسانی
۱۴۸	 اخلاق و حقوق
۱۵۳	 اخلاق و تربیت
۱۵۶	 اخلاق و روان‌شناسی

۱۶۳	 جستار یازدهم: علم اخلاق و علوم اسلامی
۱۶۴	 ارتباط فقه و اخلاق
۱۶۴	 موارد تمایز

۱۶۹	مصادیق چهارگانه افعال اخلاقی
۱۷۱	آداب و اخلاق
۱۷۲	تفاوت‌های اخلاق و آداب
۱۷۵	اخلاق و علم کلام
۱۷۵	تأثیر متقابل
۱۷۷	تأثیر کلام بر اخلاق

۱۸۱	جستار رازدهم: اخلاق دینی و اخلاق انسانی
۱۸۱	ارتباط در اشتقاق و سازگاری
۱۸۲	ارتباط در سمع و
۱۸۲	۱- تضاد مانند تفکر کمونیستی و ضد کلیسائی
۱۸۳	۲- تمایز مانند رنکد ایمان‌گرایی کرکگارد
۱۸۵	۳- تعامل مانند یکدیگر دیان الهی
۱۸۵	۴- تراحم مانند رویکرد اخلاق سکولار
۱۸۶	ادله اخلاق سکولار
۱۸۷	۱. اولویت اخلاق بر دین
۱۹۰	۲. اختلاف در خاستگاه
۱۹۲	۳. ناسازگاری معرفتی
۱۹۴	۴. اختلاف در گستره
۱۹۷	اختلاف در غایت
۱۹۸	ارزیابی پایانی اخلاق سکولار

۲۰۳	جستار سیزدهم: مبانی نظام اخلاقی اسلام
۲۰۳	اهمیت نظام اخلاقی
۲۰۵	هویت معرفتی نظام اخلاقی
۲۰۵	۱- تعریف به هدف
۲۰۶	۲- عامل هماهنگ‌کننده
۲۰۷	نظر نگارنده
۲۰۸	رابطه ارگانیک دین و اخلاق
۲۰۹	مبانی نظام اخلاق اسلام
۲۰۹	۱- مبانی دین شناختی (جنبه‌های فرا بشری)

- ۲۱۱- مبنای هستی‌شناختی (واقع‌گرایی اخلاقی).....
 ۲۱۲- مبنای انسان‌شناختی (جامعیت و اعتدال).....
 ۲۱۲- مبنای انسان‌شناختی (حسن فعلی و حسن فاعلی).....
 ۲۱۳- مبنای روش‌شناختی (قابلیت‌های تبیین).....

جستار چهاردهم: کارکردهای دین در اخلاق..... ۲۱۵

- ۱- کارکرد معنا‌شناختی (تبیین تصویری و تصدیقی)..... ۲۱۶
 الف: ابضاح تصویری..... ۲۱۶
 ب: ابضاح تصدیقی..... ۲۱۷
 ۲- کارکرد انسان‌شناختی (ارائه الگو)..... ۲۱۹
 ۳- کارکرد اجتماع‌رزمی (ارائه ساز اجرا)..... ۲۲۰
 ۴- کارکرد تربیتی (تأسیس بخشش به اخلاق)..... ۲۲۳
 ۵- کارکرد غایت‌شناختی (ارائه هدف غایی در اخلاق)..... ۲۲۴
 ۶- کارکرد روان‌شناختی (تأسیس اخلاق)..... ۲۲۵
 ۷- کارکرد معنوی (مدیریت قوای انسانی)..... ۲۲۶

جستار پانزدهم: متون علم اخلاق..... ۲۳۱

- مکارم‌الاخلاق طبرسی..... ۲۳۲
 محتوا و ساختار کتاب..... ۲۳۲
 تهذیب‌الاخلاق و تطهیر‌الاعراق ابوعلی مسکویه..... ۲۳۳
 محتوا و ساختار کتاب..... ۲۳۴
 اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی..... ۲۳۷
 محتوا و ساختار کتاب..... ۲۳۸
 المحجۃ‌البیضاء فی تهذیب‌الاحیاء فیض کاشانی..... ۲۳۸
 محتوا و ساختار کتاب..... ۲۳۹
 آئین اخلاق در قرآن عبدالله دراز..... ۲۴۰
 محتوا و ساختار کتاب..... ۲۴۱

فهرست منابع..... ۲۴۵

پیش گفتار

در نبوی معروف، پیامبر اکرم (ص) در تبارشناسی متون دینی، شاخه‌های اصلی و ساحت‌های گوناگون علم را به سه دسته اصلی تقسیم کردند؛ یکی از آن‌ها سنت قائمه است که آن را به مفاهیم اخلاق و ارزش‌های الهی تعبیر و تفسیر نمودند.

طبیعی این بود که این عرصه معرفتی همسان دیگر اضلاع متقارن، یعنی فقه و کلام به رشد و بالندگی می‌رسد؛ اما با سفسف باید گفت اخلاق در میان حوزه‌های معارف دینی عملاً رشد قابل توجهی در گشودن عرصه‌های معرفتی نداشته و در تاریخ علوم اسلامی تحول دانش مسلمان‌ها به بهره‌وری لازم، نامیاد مورد نیاز جامعه دینی دست نیافته است.

از این رو می‌بینیم که علم ما از قرن دوم با قدرت وسیع هم در میان شیعه و هم اهل سنت با رویکرد حدیثی آغاز شد و در ادامه هم در ساختار و محتوا و روش، با توجه به مأموریتی که داشت به شکوفایی و بسط بس و تنوعی رسید و به علم غالب و حاکم در مواجهه با ظرفیت‌های مختلف موجود جوامع اسلامی^۱ دست یافت.

پس از آن علم کلام است که آن هم از قرن سوم^۲ دفاع از عقاید دینی به مرحله تدوین و نگارش رسید و با توجه به اختلاف‌های کلامی متعدد رون و درون دینی، توانست نه به اندازه فقه، اما تا حدی به نیازهای اعتقادی جامعه دینی جوابگو باشد.

در مرحله آخر علم اخلاق است که عملاً از قرن چهارم آن هم به عنوان یک علم وارداتی وارد جهان اسلام شد. البته وارداتی بودن از نظر قالب و ساختار یک علم دانشگاهی و به‌ویژه با نگاه فلسفی مراد است، نه اصول اولیه و بن‌مایه‌های آن که در سنت اسلامی به‌خوبی قابل اصطیاد و اقتباس است.

این‌ها همه حاکی از این داستان است که علم اخلاق متوازن با دیگر علوم بنیادین اسلامی مورد توجه و اهتمام نبوده است و به همین دلیل نیز رشد فراوانی که از آن توقع می‌رفت از آغاز تاکنون نداشته است.

۱. در بحث واژه‌شناسی اخلاق با تفصیل بیشتری به جزئیات این حدیث پرداخته می‌شود.

۲. در عین کاستی‌هایی که همواره دست به‌گیریان آن بوده که در بحث رابطه فقه و اخلاق به آن بیشتر خواهیم پرداخت.

نکته دیگر که می‌تواند مؤید این داستان باشد این است که در عمل اخلاقیات همانند سنن و مستحبات فقهی انگاشته شده که خود موجب شد مفاهیم اخلاقی از جایگاه الزامی و جدی برخوردار نباشند. از این رو می‌بینیم عالمان بزرگ شیعه همانند شیخ صدوق و شیخ طوسی در کتاب‌های فقهی مانند من لایحضره الفقیه، تهذیب و استبصار به مسائلی مانند سند شناختی، حجیت و تعارض میان روایات را اهمیت والایی می‌دهند اما در کتاب‌های اخلاقی خویش مانند امالی و خصال شاهد چنین ویژگی‌هایی نیستیم که این خود مویدی بر نگاه تسامحی در جریان شکل‌گیری اخلاق به عنوان یک علم درون دینی است. در دیگر آثار مانند تحف العقول حرانی، ارشاد القلوب دیلمی و جامع السعادات نراقی^۱ نیز چنین تسامحی را می‌بینیم.^۲

نتیجهٔ متراکم آن‌ها نگاه غیردقیق به مفاهیم اخلاقی شد. از این رو در تقسیم‌بندی روش‌شناسان معارف دینی می‌بینیم بر اساس یک تقسیم ناصحیح این‌گونه تصور شد که در اصول عقاید، یقین لازم است در احکام فقهی ظن معتبر، حجت است اما در مفاهیم اخلاقی به دلیل ضعیف هم می‌شود. عتقاد برود نتیجهٔ این عوامل و اسباب دیگر که تفحص آن‌ها نیاز به تحقیق مستقلی دارد، این شد که علم اخلاق در طبقه‌بندی و سامان‌دهی علوم در جهان اسلام به جایگاه درخور توجهی در گسترهٔ دین‌پژوهی دست نیابد.^۳

این‌ها همه درجایی بود که با یک مطالعهٔ توصیفی و تحلیلی می‌بینیم، توجه به شایسته‌ها و ناشایسته‌های اخلاقی^۴، هم در قرآن به صورت پرفرغ و بی‌بنایی به چشم می‌خورد و هم در سیرهٔ رفتاری و گفتاری معصومان چنین است.

نتیجه آنکه برش محدود علم با محوریت تکالیف فرعی، شرعی بدون توجه به ارزش‌های اخلاقی زمینه را برای برخی آسیب‌های تک‌بعدی به فقه و برخی، مردمان و کلاه‌شرعی‌ها مانند حیل‌های ربا را فراهم آورد. تا جایی که الزام به فقه بدون اخلاق، مورد مذمت کسانی مانند غزالی در احیاء العلوم قرار گرفت؛ که امروزه نیز به عنوان یک دغدغه جدی در میان دوستداران اخلاق مطرح است.

البته این معضل در جوامع قانون‌مدار غربی نیز به نحو دیگری پیدا شد، چراکه قانون‌گریزان

۱. تا جایی که مرحوم محمد رضا مظفر در مقدمه‌اش که بر کتاب جامع السعادات به عنوان یک نقیصه، می‌گوید ای‌کاش مؤلف با پرهیز از رویهٔ جاری کتاب‌های اخلاقی، اسناد روایات را نیز را بیان می‌کرد.

۲. ر.ک: اسلامی، اخلاق اسلامی و کاربست قاعده تسامح در ادله سنن، صص ۸۶-۸۹.

۳. در بحث رابطهٔ اخلاق و فقه بیشتر به این نکته خواهیم پرداخت.

۴. همان‌گونه که در مبحث اخلاق و دین، این داستان به صورت کامل‌تر خواهد آمد.

با شایدهی توانستند قوانین موضوعه را در عصر فناوری دچار تغییر و تحویل کنند؛ و حق کارگران و فرودستان به راحتی مورد بی‌مهری فرادستان و بقیه سفیدها قرار گیرد.^۱

در مجموع این نگاه‌ها موجب شد در دوران معاصر، گسست‌ها و خلاهای متعددی به صورت روزافزون جامعه بشری را در عصر صنعت و مدرنیسم تهدید کند، از این رو عقلای عالم روی آوردن به اخلاق و قوانین را در پی ناتوانی و ناکارآمدی ضرورتی مضاعف دانستند و در ساحت‌هایی مانند اخلاق کاربردی، اخلاق حرفه‌ای و تدوین منشورهای اخلاقی به سالم‌سازی و نهادینه کردن رفتارهای سالم انسان‌ها روی آوردند.

این گونه تداوم و آسیب‌های اخلاقی موجب شد که در جامعه علمی و سپس سازمانی ما نیز از حدود دهه گذشته به مسائل مربوط به ارزش‌های اخلاق به ویژه کاربردی و حرفه‌ای آن توجه بیشتری کنیم. حرکت‌های ارزشمندی با دردمندی تمام آغاز شود که می‌تواند نویدبخش آینده در حاشای مطالعات نظام‌مند این حوزه باشد. به شرط آنکه در چشم‌انداز بلندمدت، نگاهی جامع در اخلاق و تدوین مبانی، منابع و کارکردهای مختلف این علم دیده شود.

آنچه پیش‌رو دارید بحثی است، در تحلیل ابعاد مختلف علم اخلاق تا مقدمه‌ای باشد برای آموزش منطقی مبانی و مؤلفه‌های این علم که چندین مرتبه میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی برخی از دانشگاه‌ها تدریس شده است. این رو هم می‌تواند مورد استفاده دانشجویان رشته‌های مرتبط قرار گیرد و هم می‌تواند برای محققین دیگر رشته‌ها که علاقه به قلم‌زدن در حوزه اخلاق در علوم مربوطه خویش هستند راه‌گشا باشد چرا که فعالیت‌های علمی بین‌رشته‌ای با عنوان اخلاق کاربردی و حرفه‌ای در همه رشته‌ها در حال گسترش و توسعه است.

تذکر دو نکته:

نکته اول: نام کتاب، مقدمه علم اخلاق، که الهام گرفته شده از کتاب‌های مقدمه علم حقوق است. همان گونه که بر هر حقوق‌پژوهی لازم است با گذراندن این ماده درسی با کلیاتی از مباحث حقوقی آشنا شود، به نظر می‌رسد این اثر هم می‌تواند جایگاهی مشابه را در مباحث اخلاقی داشته باشد.

نکته دوم: این اثر ترکیبی است از جنبه‌های آموزشی و پژوهشی که هم برای تدریس در

۱. در بحث رابطه اخلاق و علم حقوق و همچنین بحث اخلاق کاربردی و حرفه‌ای بیشتر این موضوع بیان خواهد شد.

مواد درسی مربوط قابل استفاده است و هم راهنمایی است در بنیاد و ساختارهای اخلاق دینی برای اخلاق پژوهان، از این رو تلاش بر این بوده در هر عنوان با نگاهی علمی و کاربردی، اهم مسائل در آن حوزه توصیف و تحلیل شود. همچنین در پایان مباحث و در صورت لزوم، نظریات تکمیلی و جمع‌بندی نهایی نگارنده نیز آمده است.

در پایان سپاس خاص دارم از همه دوستان و عزیزانی که در به بار نشستن این اثر همراه و همگام بوده‌اند، از جمله برخی از دانشجویان دکتری پردیس فارابی که با مطالعه و پیشنهاد آنها، اصلاحاتی در کتاب صورت گرفت.

همچنین عزیزان انتشارات جهاد دانشگاهی تهران بخصوص برادر دلسوز جناب آقای احمد ارش که سهم وافری در سامان‌یابی نهایی این اثر داشتند را قدردان و سپاسگزارم. و سخن آخر آنکه بنا بر اقتضای علم اخلاق و اخلاق علمی، از همه ارباب دانش، بیخش و اخلاق پژوهان انتظار دارم، این مجموعه را مورد نکته‌سنجی منطقی و منصفانه خود قرار دهند چرا که حیات‌آرام باد دوازده و به بیان مولا علی (ع) با تبادل انظار است که حرف صحیح از میان آن‌ها رخ می‌نماید. آن‌ها که فرمودند: اضرَبُوا بعضَ الرأی ببعضِ فانه یتولد منه الصواب.^۱

مسلم احمدی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران